

Ahmed Cevdet Paşa ve Tarih Anlayışı¹

Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreci içerisinde “en uzun yüzyıl” (Ortaylı, 2005) olarak ifade edilen 19. yüzyılın başta gelen yöneticilerinden birisi olan Ahmed Cevdet Paşa, siyasi kimliğinin yanı sıra birçok alanda isminden söz ettirmiş döneminin meşhur aydınlarından. Tanzimat Dönemi'nde yaşayan Ahmet Cevdet Paşa, devlet adamlığının yanı sıra tarihçi, hukukçu, edip, eğitimci ve sosyolog/din sosyoloğu kimlikleriyle de bilinmektedir.

Bilim insanı olarak zamanının bütün unvanlarını kazanmış ve bu bağlamda edebiyat, fıkıh, gramer, tefsir, mantık, hukuk ve tarih gibi pek çok alanda eser vermiştir. Ahmed Cevdet Paşa; Ma'ruzât, Tezâkir, Târih-i Cevdet, Kısâs-ı Enbiyâ, Mecelle (Severcan, 1990, 227-228; Şanlı, 1996, 108-109; Keskiöğlu, 1966, 226-228) gibi çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalar alanın otoriteleri tarafından kabul görmüştür. Ayrıca bu çalışmalar referans olarak günümüz bilim dünyasındaki birçok araştırmacının istifade ettiği eserlerdendir.

Ahmed Cevdet Paşa çalışmalarıyla bilimsel alanda olduğu kadar siyasi hayatta da başarılı olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına yol açan sorunların yaşandığı bir zaman diliminde olup bitenlere karşı kayıtsız kalmamış, yaşanan sorunlara çözüm üretme gayreti içinde olmuştur. Nitekim yaşanan dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve dini şartları o dönemin düşünce insanları üzerinde de etkili olmaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın sosyo-biyografisini ele alacağımız bu çalışmada, genel hatları ile Ahmed Cevdet Paşa'nın biyografisine, kişiliğine, eserlerine, onu etkileyen kişilere, etkilediği kişilere, temel kavramlarına yer verilecek ve daha sonra da çalışmanın ana konusunu teşkil eden Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih anlayışı ele alınarak din sosyolojisi ile bağlantısı kurulacaktır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılacaktır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Sosyo-Biyografisi

Ahmet Cevdet, 27 Mart 1822'de Bulgaristan Lofça'da dünyaya gelmiştir (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 443). Asıl adı Ahmed iken Cevdet mahlasıdır (Sözen, 2018, 517). Ahmed Cevdet'in babası olan Hacı İsmail Ağa, Lofça İdare Meclisi azasıdır. Dedesi Ahmet Ağa, Prut Savaşı'nda gazi olmuştur. Annesi Ayşe Sünbül Hanım da dönemine göre kendisini geliştirmiştir (Yücel, 2021, 881). Daha küçük denilebilecek bir yaşta ailesinden aldığı destekle öğrenim hayatına başlayan Ahmed Cevdet, Arapça derslerini Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den

¹ Dr. İsmail Kaya, Millî Eğitim Bakanlığı, Düzce | ikayatr@gmail.com | ORCID: 0000-0001-6920-7358

almıştır. İlkokulu Lofça'da okumuş ve kadı vekilliği görevini yürüten Hacı Eşref Efendi ile Lofça'da Müftülük yapmakta olan Hafız Mehmet Efendi'den ders almıştır. Böylece İslami ilimlere dair kitapları okuyabilir düzeye erişmiştir (Akman, 2019, 231).

Ahmet Cevdet, ilk öğrenimini bitirdikten sonra 1839'da İstanbul'a gelmiştir. Burada da dönemin önemli hocalarından İslami ilimler ile diğer ilim dallarına dair dersler okuyarak Birgivi Şakir Efendi'den icazet almıştır (Şanlı, 1996, 107).

Medrese eğitimi çerçevesinde bir yandan Fatih Medresesi'nde; tefsir, hadis, fıkıh, mantık, adap, kelim derslerini sürdürürken diğer taraftan özel olarak; matematik, tarih, coğrafya, astronomi, Farsça ve Fransızca çalışmıştır. Farsça derslerini Murad Molla tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den ve şair Süleyman Fehim'den almıştır. Devrin meşhur riyaziyyecisi Vidinli Hocadan, Münecimbaşı Osman Silib'den ve Nuri Beyden istifade etmiştir. Daha genç sayılabilecek bir yaşta icazet alarak Fatih Camii'nde, Gelenbevi'nin Burhan'ını, Dülgeroğlu Camii'nde de Kadımir derslerini vermiştir. Öğrencileri içerisinde Ahmed Cevdet'ten daha yaşlı olanlar da bulunuyordu (Kesicioğlu, 1966, 221). Dolayısıyla Ahmed Cevdet, İstanbul'da medresede okurken, bir yandan öğrenmiş diğer yandan ise öğrendiklerini aktarma çabası içerisinde olmuştur. Dönemin, önemli bilgin ve şairleriyle tanışmış ve onların takdirini kazanmıştır. 21 yaşına geldiğinde Hamidiye Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır (Yücel, 2021, 883).

Ahmed Cevdet devlet görevine Ocak 1844'te Rumeli Kazaskerliğine bağlı olan "Premedi Kazası Kadılığı" ile girmiştir. 29 Haziran 1845 yılında ise "İstanbul Müderrisliği Ruüsü"nu almıştır (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 444). Sadrazam Reşit Paşa, düşündüğü kanun ve nizamnameleri hazırlamak için dini bilgileri alabilmek amacıyla Meşihat Kurumu'ndan bir din adamı istemiştir. Meşihat bu işle ilgili olarak Ahmed Cevdet'i görevlendirmiştir. 1848 yılında Veziriazam Mustafa Reşit Paşa'nın bir talimatını iletmek üzere Bükreş'e Keçecizade Fuat Paşa'nın yanına görevlendirilmiştir. 10 Nisan 1849'da ise "Hareket-i Hariç" unvanını kazanmıştır (Akman, 2019, 232).

14 Ağustos 1850'de "Meclis-i Maarif-i Umumiyye Üyeliğine" ve "Darulmuallimin Müdürlüğü"ne görevlendirilmiştir. Daha sonra, "Encümen-i Daniş Üyeliği"ne atanmıştır (Yücel, 2021, 889). Bu atama Cevdet Paşa açısından Reşit Paşa ile tanışmasından sonraki ikinci önemli aşama olarak karşımıza gelmektedir. Burada Kavaid-i Osmaniyye'yi hazırlamış ve Tarih-i Cevdet'i yayınlamaya başlamıştır. 1855'te ise resmi devlet tarihçiliği olarak düşünülebilecek "Vakanüvislik" görevine getirilmiştir (Alkan, 2016, 36). Bu esnada bir taraftan da geleneği sürdürerek döneminin siyasi gelişmelerini

aktaran Tezakir-i Cevdet isimli eserini yazmıştır. Ahmed Cevdet, Vakanüvislik vazifesini 1865 yılında tamamlamıştır (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 444).

Nitekim Ahmed Cevdet, 13 Ocak 1866'da "Kazaskerlik" makamının "Vezaret"e dönüşmesiyle "Efendilik"ten "Paşa"lığa terfi etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa 1866'da "Halep Valiliği"ne atanmıştır. 1867'de ise "Şuray-ı Devlet" ile beraber kurulan "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" riyasetine atanmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nezaret'e dönüşmesiyle Ahmed Cevdet de Adliye Nazırı yapılmıştır. Bu sırada "Nizami Mahkemeler Teşkilatı"nı kurmuş ve bu teşkilatın nizamname ve kanunlarını düzenlemiştir (Akman, 2019, 232-233).

Ahmed Cevdet Paşa bu dönemde Tarih-i Cevdet'ten sonra ikinci önemli eseri olarak ifade edilebilecek olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi hazırlamıştır. Böylece Fransız Medeni Kanunu, Code Civil²'in uygulanmasını teklif eden kimi devlet adamlarına karşı Hanefi Fıkına dayalı bir medeni kanun inşa edilmiştir (Çakır, 2016, 189).

1873'te "Şuray-ı Devlet Üyesi", daha sonra "Evkaf Nazırı" ve akabinde de "Maarif Nazırlığı" görevlerini yerine getirmiştir. 1874'te "Şuray-ı Devlet Başkan Vekilliği"ne atanan Ahmed Cevdet, ardından "Yanya Valiliği"ne, 1875'te ilk olarak "Maarif Nazırlığı"na ve sonrasında da "Adliye Nazırlığı"na atanmıştır. 1877'de ise önce "Dahiliye Nazırlığı"na ve akabinde de "Evkaf Nazırlığı"na atanan Ahmed Cevdet Paşa, 1878'de "Suriye Valisi" olarak görevlendirilmiş ve sonrasında "Ticaret Nazırlığı" görevine tayin edilmiştir. 1879'da vekaleten "Sadrazamlık" görevini yürütmüş ve tekrar "Adliye Nazırlığı"na getirilmiştir. 1886'da yine "Adliye Nazırlığı"na atanan Paşa, 1890'da II. Abdülhamit tarafından "Meclis-i Ali"ye atanmıştır (Sözen, 2018, 518). Daha sonrasında devlet görevi kabul etmeyen Ahmet Cevdet Paşa, ilmi çalışmalara ağırlık vermiştir. Paşa 26 Mayıs 1895'te İstanbul'da hayata gözlerini kapamıştır. Mezarı Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresindedir (Akman, 2019, 233).

² Fransız Medeni Kanunu olan Code Civil, 19. yüzyıldaki ilk ve en önemli kanunlaştırmadır. Code Civil'e kadar Fransa'da hukuk sistemi parçalanmış bir görünümdeydi. Fransız hukuk sistemindeki bu dağınıklık, hukuku birleştirme düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Ancak Fransız Devrimine kadar bu birleştirme tam olarak sağlanamamıştır. Nitekim Fransız Devrimi ile medeni hukuk anlayışı 1791 Anayasasının başlangıç bölümünde kendisine yer bulabilmiştir. 21 Mart 1804 tarihinde Code Civil des Français olarak yürürlüğe giren kanun, toplumun geçirdiği sosyal dönüşümlere rağmen, iki yüzyıldan fazla bir süredir başarıyla uygulanarak, Fransa için güçlü bir hukukî, sosyolojik ve kültürel simge haline gelmiştir. Fransız Devrimi'nin ruhuyla doğmuş olan Fransız Medeni Kanunu, özgürlükçü ve eşitlikçi bir temel üzerine oturmakta; dinî inançlardan bağımsız olarak, doğal hukuka ilişkin bazı değerleri yerleştirme amacını taşımaktadır (Esirgen, 2011, 35-37).

Ahmed Cevdet Paşa'nın bazı önemli eserleri ve bu eserlerin bazı özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tarih-i Cevdet

12 ciltten oluşan bu eser ilmi, edebi değeri oldukça yüksek bir yapıttır. Bu tarihi kaynak, İslam ve Osmanlı tarihine ve bazı tarih mesele ve vesikalarına umumi bir bakış ile başlar. 30 yıllık (1854-1885) bir çalışmanın ürünü olan eserde Arap, İran ve Osmanlı kaynaklarından faydalanılmıştır. İbn-i Haldun'un yanı sıra, Michelet ve Taine gibi batı tarihçilerine kadar birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Tarih-i Cevdet, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayarak Yeniçeri Ocağı'nın kapatıldığı 1826 yılına kadar olan zaman dilimini içermektedir. Çalışmanın kaynakları arasında tarih kitapları, arşiv kayıtları, resmi tezkiireler ve hatıralar yer almaktadır (Akman, 2019, 233). Zamanına göre oldukça açık bir dille yazılmış olması Ahmed Cevdet Paşa'nın dilde sadeliğe verdiği önemin bir göstergesidir (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 445).

Tezakir-i Cevdet

Ahmed Cevdet'in Vakanüvislik zamanında kaleme aldığı notlardır (Kesioğlu, 1966, 227). Ahmed Cevdet Paşa bu çerçevede kaleme aldığı eleştirilerini, tartışmalarını, zamanının tarihi ve sosyal hadiselerine ait noktalarını bir düzen içerisinde kendisinden sonra vakanüvisliğe gelen Lütü Efendi'ye göndermiştir. Paşa bu eserde döneminin siyasi, sosyal ve kültürel olaylarını (Çakır, 2016, 190) dikkatli gözlemlerle ortaya konulmuş tarihi yorumları bir araya toplamıştır. Eser dönemsel olarak 1839 ve 1872 yılları arasında kapsamakta, bu dönemin hatıra ve belgelerini içermektedir. Tezakir'in tamamı 40 tezkereden meydana gelmektedir (Yücel, 2021, 894-895).

Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ

Peygamber ve halife kıssalarını anlatan akıcı ve sade bir Türkçe ile yazılan eserlerdir. Hz. Adem'den başlayarak II. Murad'ın saltanatına kadar uzanan dönem kaleme alınmaktadır (Şanlı, 1996, 109).

Maruzat

1839'dan 1876'ya kadar olan siyasi ve toplumsal olayların bir tetkiki ve takdimi mahiyetinde yazılmıştır. II. Abdülhamit'in emri çerçevesinde (Akman, 2019, 234), Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile II. Abdülhamit'in tahta çıkışını hazırlayan gelişmeleri aktaracak biçimde, 5 cüzden oluşan bir eserdir (Yücel, 2021, 895).

Kavâid-i Osmaniyye

Osmanlı Türkçesi'nin kaidelerini ve dil bilgisini ihtiva eden eserdir. 1850'de yazılmıştır. 1875'te Kavâid-i Türkiyye adıyla daha anlaşılır halde yazılmış 1890'da ise Tertib-i Cedit-i Kavâid-i Osmaniye adıyla neşredilmiştir (Şanlı, 1996, 109).

Belagat-i Osmaniyye

Edebi bilgiler kitabıdır. Bu kitapta Paşa, diğer lisanlarla Osmanlı Türkçesi'ni mukayese ederek, onun üstünlüğünü ortaya koymaktadır. 1883'te İstanbul'da basılmıştır. Eser temel olarak Ahmet Cevdet Paşa tarafından okutulan Edebiyat dersi ile ilgili notlardan meydana gelmektedir (Akman, 2019, 234).

Komünizm

Bu eserinde Paşa, Avrupa'da baş gösteren sosyalist hareketlerle H. 422'de İran'da ortaya çıkan Mazdekiler ve daha sonraki Haşhaşiler arasında benzerlik kurmakta ve Komünizmin felaketlere yol açabilecek bir yönetim şekli olacağını ifade etmektedir (Şanlı, 1996, 109).

Kırım ve Kafkas Tarihi

Ahmed Cevdet Paşa'nın Kafkasya tarihi, coğrafyası ve etnografik yapısı konularını ele aldığı ve içeriğinde de bu konulara ait bilgilerin bulunduğu bir eserdir (Akman, 2019, 234).

Divançe-i Cevdet

Paşa'nın gençlik dönemlerinde kaleme aldığı şiirlerin bulunduğu bir eserdir (Akman, 2019, 234).

Mecelle-i Ahkâmı Adliye

Kısa adıyla Mecelle olarak bilinen bu eser başkanlığını Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı bir heyet tarafından oluşturulmuştur. Mecelle bir komisyon tarafından kaleme alınmış olsa da çalışmanın bütününde Ahmed Cevdet Paşa'nın en büyük paya sahip olduğu genel kabul görmektedir (Akman, 2019, 234). 1868-1876 yılları arasında oluşturularak uygulamaya konulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İslam tarihinin ilk Medeni Hukuku ve Borçlar Kanunu'dur. Osmanlı toplumunda görülen medeni kanun boşluğunu gidermek hedefiyle hazırlanmasına rağmen, Mecelle'de kişi, vakıf, aile ve miras hukukuna dair hükümler yer almamakta; bu yüzden de gerçek bir Medeni Kanun özelliği göstermemektedir. Fakat ilk defa İslam Hukukunun dağınık ve sistemsiz halde, fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan borçlar, usul, eşya ve kısmen de medeni kanuna dair hükümleri, Batı hukuk anlayışına uygun olarak oldukça sistematik bir şekilde derli toplu hale getirilmiştir. Bu bağlamda Mecelle, düzenlenen

konuların uygulanmasında büyük kolaylık ve kesinlik getirmişse de kapsamı açısından yenilikçi olmayıp, İslam Hukuku kurallarını Avrupa kalıplarında biçimlendirmiştir. Mecelle'nin Hanefî mezhebi prensipleri çerçevesinde hazırlanmış olması, tek tip ve genel nitelikli kuralları saptama hedefine matuf bulunsa da ülkenin tüm Müslüman unsurları için Hanefî mezhebi prensiplerinin uygulanmasını öngören bir düzenleme ortaya çıkarmıştır (Esirgen, 2011, 40-41).

Mecelle kitap adını taşıyan bölümlerden oluşmaktadır. Her kitapla ilgili terimler o kitabın mukaddimesi olarak verilmiş; sonra bu kitaplar, konuları içerisindeki farklılıklara göre bâblara, bâblar da fasıllara ayrılmıştır. Kitaplardaki hükümler maddeler hâlinde sıralanmış; bazı maddeler, fetva kitaplarından örnek olarak alınan konularla açıklanmıştır. Mecelle'nin ilk yüz maddesi ise kavâid-i külliye yani genel hukuki ilkelerdir. Hukuki ilkelerin İslâm hukuku kaynaklarından nasıl çıkarıldığını belirten genel kurallar, aynı zamanda İslâm hukuk mantığı ile hâkimlere usûl ve tefsir yönünden takip edecekleri yolları göstermektedir (Şimşirgil-Ekinci, 2009, 57). Üzerinde farklı dönemlerde tadil çalışmaları yapılan Mecelle, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu eserlerin dışında Paşa'nın kaleme aldığı; Medhal-i Kavaid, Kavaid-i Türkiyye, Miyar-ı Sedad, Adab-ı Sedad fi İlmi'l Âdab, Beyanü'l Unvan, Takvimü'l Edvar, Mecmua-ı Ahmed Cevdet, Mecmua-ı Âliye, Malumat-ı Nafia ve Hulasa-i Te'lifi'l-Kura'an, Mukaddime-i İbn Haldun (Keskioğlu, 1966, 228; Severcan, 1990, 227-228; Halaçoğlu-Aydın, 1993, 448-449; Akman, 2019, 234) gibi eserleri de mevcuttur.

Ahmed Cevdet Paşa Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı ve yürüttüğü çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin anlaşılması ve Osmanlı tarihçiliğinin gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Eserleri ile Türk düşünce mirasına önemli katkılar sunmuştur. Bu nedenle onun hakkında yapılan çalışmalar, bu önemli figürün mirasını sürdürmeye ve daha geniş bir kitleye ulaştırmaya yardımcı olma misyonuna sahiptir. Bu bağlamda Ahmed Cevdet Paşa ile ilgili olarak aşağıdaki yüksek lisans tezleri yapılmıştır:

“Ahmed Cevdet Paşa ve Kıyas-ı Enbiyâ Özelinde İslâm Tarihi Anlayışı” (Bayar, 2023), “Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkir Adlı Eserine Göre Osmanlı Toplumunun Siyasal, Sosyal ve Kültürel Hayatına Dair Tespitleri” (Seyithanoğlu, 2021), “Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât isimli Eserinde Kamu Personeli, Nitel Bir Araştırma” (Ayvaz, 2021), “Mâverdi ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hilafet Görüşlerinin Karşılaştırılması” (Uludoğan,

2019), “On Dokuzuncu Yüzyıl Siyer Yazıcılığında Hz. Muhammed Algısı, Ahmed Cevdet Paşa ve Mevlânâ Şiblî Örneği” (İmancı, 2019), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Devlet, Hukuk Ve (Yeni Osmanlılarla Karşılaştırmalı Olarak) Anayasa Görüşü” (Diler, 2019), “‘Münazara’ and the Internal Dimension of Argumentation Ethics, A Translation and Commentary on Ahmed Cevdet's Adab-i Sedad in the Light of Sufism and Western Argumentation Theories” (Faytre, 2018), “Ahmed Cevdet Paşa ve Medreselerde Okutulan Bazı Sarf-Nahiv-Belâgat Kitaplarına Ta’likâtı” (Sancar, 2018), “Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa’nın XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki Gelişmelere Dair Tespit ve Önerileri” (Gören, 2017), “The Reformist Horizons of Ahmed Cevdet Paşa, The Notions of Civilization (Medeniyet), Progress (Terakki) and Solidarity (Asabiyet)” (Sezer, 2015), “Geç Dönem Osmanlı Düşüncesinde Muhafazakâr Yenileşme Arayışları (1878-1918), Ahmed Cevdet Paşa, Babanzâde Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır” (Ertekin, 2014), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târîhi Algısı” (Yılmaz, 2013), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Tarih Tasavvuru” (Ergün, 2013), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Maarif Nazırlığı ve Eğitim-Öğretim Alanlarındaki Faaliyetleri” (Candan, 2012), “Ahmed Cevdet Paşa and Islamic Modernism” (Yavuz, 2002), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyyesi Transkripsiyonlu Metin - İndeks (101 - 203)” (Kalyon, 1998), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyyesi (1-101) Transkripsiyonlu Metin-İndeks” (Kalyon, 1998), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Hayatı, Devlet Adamlığı ve Yönetimle İlgili Görüşleri” (Akpınar, 1997), “Ahmed Cevdet Paşa ve Osmanlı Devleti’nin Çöküşü Karşısındaki Düşünceleri” (Ceylan, 1996), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Eğitim Görüşü” (Acuner, 1994), “Ahmed Cevdet Paşa, Hayatı-Eserleri ve Divançe-i Cevdet” (Yıldırım, 1994), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Din ve Cemiyet Görüşü” (Akkaya, 1992), “Ahmed Cevdet Paşa’ya Göre Balkanlar’da Milliyetler Meselesi” (Orhon, 1992) ve “Ahmed Cevdet Paşa’nın Münazara Metodolojisi” (Büyüker, 1991).

Ahmed Cevdet Paşa’ya dair doktora düzeyindeki çalışmalar aşağıda verilmiştir:

“Ahmed Cevdet Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895)” (Fettahoğlu, 2020), “Belagat-i Osmaniye’deki Edebi Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma (İnceleme - Metin)” (Altıntop, 1999), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri” (İzğöer, 1997) ve “Ahmed Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi” (Sözen, 1995).

Kitap düzeyinde ise “Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği” (Oğuz, 2014) ile “Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle” (Şimşirgil-Ekinci, 2009) konumuz açısından zikredilebilecek eserler arasında yer almaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Temel Görüşleri

Osmanlı Devleti açısından Tanzimat Dönemi oldukça önemlidir. Tanzimat Dönemi sonuçları itibariyle Cumhuriyete kadar gelen, geleneksel ile modernin ayrıştığı bir dönemdir. Tanzimat Dönemi'nde, klasik devlet anlayışından uzaklaşmıştır. Bu noktada Ahmed Cevdet Paşa modernleşmeye tam anlamıyla muhalif bir duruş sergilememiş ve yaşanan değişimin bazı kaide ve kriterler çerçevesinde yaşanması gerekliliğini dile getirmiştir (Yücel, 2021, 897). Ahmed Cevdet Paşa ülkede gerçekleştirilmesi düşünülen ıslahatların padişahların çaba ve gayretleri ile başarıya ulaşacağını düşünmektedir. Bu çerçevede hükümdarın tüm işlere detaylarıyla hâkim olmasının mümkün olamayacağını, bu yüzden “vesâit-i icrâiyye olan vükelâ ve ümerâsiyla” işleri yürütmek zorunda olduğunu dile getirmektedir. Ancak “vesâit-i icrâiyye” düzgün olmaz ise işlerin de düzgün bir biçimde yürütülmesinin olası olmayacağına inanmaktadır (Oğuz, 2009, 151).

Cevdet Paşa, bu dönemde yaşanan gelenekçi ve modernist düalizminde, birini diğerinin yerine ikame etmek anlayışından çok sentezci bir yaklaşım benimsemiştir. Ahmed Cevdet'e göre, İslamiyet, özgürlüğü tüm bireylere sağladığı için, Batı'da yaşanan özgürlük mücadelelerine benzer bir özgürlük mücadelesi yaşanmamıştır. Diğer yandan Paşa, Fransız Devriminden sonra hızla yayılan milliyetçi düşüncenin, devleti parçalayacağını farkındadır. Ona göre eğer hikmetli tedbirler alınırsa devlet ve toplum çöküş ve yıkılma tehlikesinden kurtulacaktır. Görüldüğü üzere Cevdet Paşa ne Türk-İslam siyasi kültüründen uzak bir Modernleşme taraftarı ne de Doğu ve doğunun siyasal kültürüne her hal-ü şartta bağlı bağnaz biridir. O bütün hayatında Doğu ulûmu ile Batı fûnunun bir sentezini yapmaya çalışarak bağlı bulunduğu devlet ve toplumu layık olduğu konuma yerleştirmeye çalışmış bir âlim ve devlet adamıdır (Yalçın, 2017, 178). Bu çerçevede Ahmed Cevdet'e göre devletin birlik ve bütünlüğünü devam ettirebilmesinin yolu, Osmanlıcılık fikrine sahip çıkmaktır (Şimşirgil-Ekinci, 2009, 34). Aslında Paşa'nın ilk etapta, Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat düşüncesine destek olmasının sebebi de budur ancak zaman ilerledikçe ve Tanzimat düşüncesinin sıkıntıları gidermede etken olmadığını fark edince, Ahmed Cevdet bu düşüncüyü terk etmiştir (Yücel, 2021, 897).

Ahmed Cevdet Paşa, genel olarak ıslahatçı bir anlayışa sahiptir. Ancak bunu kendi değerlerinden uzaklaşmadan yapmaya çalışırken batı kültürünün de Osmanlı geleneklerine uygun düşecek bir forma kavuşturulduktan sonra kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Böylece Ahmet Cevdet, reformist Batı tarzında düşünülen yenilikler ile gelenekçi Türk-İslam kültürü arasında bir denge gözetmiştir. Osmanlı kurumlarının İslami ilkeler çerçevesinde şekil aldığını

gözeterek her açıdan batılılaşmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bu yüzden, materyalist anlayışa ve körü körüne batı taklitçiliğine itiraz etmiştir. Dolayısıyla Ahmet Cevdet, çalışmalarında Osmanlıcı bir İslamcılığı yansıtmakla birlikte, yöntem açısından yenilikçiliği kabullenmiştir. Batı Dünyasının müspet bilimlerle teknik ve idari sahalardaki üstünlüğünü de bu çerçevede kabullenmiştir. Buna bağlı olarak kimi Osmanlı kurumlarının bazı yönlerinin batılı bir anlayışla düzenlenmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Ancak kanun ve kurumsal yapıların Avrupa'dan alınarak aynen uygulanmasına karşı gelmiş ve İslami anlayışın mutlak surette muhafaza edilmesi gerekliliğini dillendirmiştir. Bu çerçevede Fransa'nın "Code Civil"inin alınarak tercüme edilmesi düşüncesini uygun görmemiş ve Mecelleyi hazırlamıştır (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 445).

Bu çerçevede Ahmed Cevdet Paşa'nın beslendiği gelenek her şeyden önce İslam inanç, düşünce, tasavvur ve geleneğine dayanmaktadır. Duruşu bu gelenek üzerinde biçim alır. Paşa aynı zamanda Türk devlet düşüncesinin de bir mensubudur. Hareket ve düşüncelerinde bu durum kendisini göstermektedir. Ahmed Cevdet, toplumu okumada kendine has bir İbn Haldun geleneğini de temsil etmektedir. Ulaştığı sonuçlar açısından farklılık gösterse de Paşa, modernist düşünce sisteminin bir temsilcisi kabul edilebilir. Bu yönüyle "maziden hâle bakmayı, hâlden de geleceğe bakmayı becerebilen" ilmiye duruşunun temsilcilerindendir. Kendini yetiştirmiş ve entelektüel devlet adamı geleneğinin de önemli bir örneği olmuştur (Gümüş, 2018, 1164-1165).

Kısaca Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı dönemlerinden birinde hayatını sürdürmüş ve yıkılış sürecine girmiş olan devleti ayakta tutabilmek adına emek harcamıştır. Bu amacı doğrultusunda hem devlet idaresindeki vazifelerinde ve hem de bilimsel çalışmalarla Türk düşünce tarihinde iz bırakmıştır. Cevdet Paşa'nın özellikle tarih alanında yürüttüğü çalışmaları da bu mantık çerçevesinde ele almak mümkündür.

Ahmed Cevdet Paşa'da Tarih Anlayışı ve Tarih Sosyolojisi

Ahmed Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nde siyasi, askeri, kültürel ve sosyal olarak birçok gelişme, kırılma ve krizlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu anlamda Ahmed Cevdet Paşa da yaşanan sorunlara ve sorunlar için geliştirilen çözüm arayışlarına şahit olmuştur. Şahit olmanın ötesinde yaşananlarda bir aktör olarak bulunmuştur. Bir tarihçi olarak geleneksel Osmanlı tarih tasavvurunu yok edip batılı tarzda bir anlayışı ikame etmek yerine merkezde kadim tasavvuru koruyarak çağdaş batı tarih tasavvurundan

faaydalanmaya ve bunu Osmanlı tarihçiliğine eklemeye çalışmıştır (Alkan, 2016, 37-38).

Ahmed Cevdet Paşa, tarih bilimini; “topluma, geçmiş olay ve gelişmeleri, devlet adamlarına da bilinmesi gerekli olan sırları öğreten ve herkes için faydalı bir ilim” olarak tanımlar. Paşa’ya göre, tarih okumanın amacı; olayları yalnızca kronolojik olarak sıralamak değil, geçmişte yaşanan hadiselerin analiz ve sentezini yaparak bu hadiselerden ders çıkarmaktır. Nitekim devlet düzeninin devamlılığı açısından geçmiş dönemlerde baş vurulan uygulamaların güncelleştirilmesinde tarih biliminin işlevine dikkat çeker (Sözen, 2018, 529). Paşa bu noktada medeniyetin koruyucu unsuru olarak tarihe vurgu yapmakta böylece devlet düzeninin devamlılığı için geçmiş tecrübelerden faydalanarak mevcut halin ıslahını ileri sürmektedir (Yılmaz, 2013, 63).

Bu çerçevede Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı tarih anlayışına yeni ve farklı bir bakış açısı ile birlikte bir kimlik kazandırmıştır. Felsefi ve metodolojik açıdan geleneksel vakanüvis yaklaşımından farklı ve yeni bir tarih anlayışı inşa etmiştir. Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa, bilimsel tarihçilik anlayışının izinde olmuştur. Bununla birlikte İran’da olduğu gibi edebi tarihçilikle uyumlu bir sentezi sağlamıştır. Böylece Ahmed Cevdet, eski tarihçilik anlayışı ile yeni bakış açıları arasında bir denge unsuru yakalama gayretinde olmuştur (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 446). Ahmed Cevdet Paşa’nın ortaya koymaya çalıştığı tarih felsefesi ve metodolojisinin üzerinde özellikle bazı bölümlerinin çevirisini de yaptığı İbn Haldun’un Mukaddimesi’nin etkileri görölmektedir (Şimşirgil-Ekinci, 2009, 34). Bununla beraber İbn Haldun dışında Ahmed Cevdet Paşa’nın düşünce dünyasının şekillenmesinde İbn Teymiyye, Zehebî gibi İslam alimlerinin yanı sıra Michelet, A. Taine, J. V. Hammer, Buckle, Macaulay ve Montesqueu’nun etkileri göze çarpmaktadır (Uzundal, 2013, 114).

Geçmişte yaşanmış olaylar içerisinde tarihi yönüyle yararlı olanları seçme konusunda hassas davranan Ahmed Cevdet, değerlendirdiği kaynakları tenkit ve mukayese ederek tarih açısından önem arz eden dersler çıkarmıştır. Bu çerçevede Ahmet Cevdet, özellikle İbn Haldun’un üzerinde ısrarla durduğu olaylarda illiyet prensibini (sebeup-sonuç ilişkisi) göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Çalışmalarında tarih kritiği düşüncesi etkisini göstermektedir. Olayları bir bütün olarak ele alan Cevdet Paşa, sebep sonuç ilişkilerini izah etmeye çalışmaktadır. Kimi zaman, bozulan kurumların reformu için çözümler üretmektedir (Şimşirgil-Ekinci, 2009, 34).

Cevdet Paşa, eserlerinde kendisinden önceki vakanüvislerin çalışmalarına dayanmak ve vakanüvislik geleneğini belirli ölçülerde sürdürmekle birlikte

döneminde yazılan eserleri ve yetişebildiği devlet ricalinden duyduğu rivayetleri de değerlendirerek dönemine ait vakanüvislerin çalışmalarının oldukça önemli bir tenkit analizini gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla Paşa, olayları yalnızca kronolojik olarak sıralamamış ve olaylar arasındaki sebep-sonuç bağına da ifade etmiştir (Ergün, 2013, 27). Bunu yaparken hayli geniş bir perspektiften hareketle “ne oldu?” sorusundan çok “neden böyle oldu?” sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır (Alkan, 2016, 41).

Ahmed Cevdet Paşa; Kâtip Çelebi, Münecimbaşı, Naima gibi Osmanlı tarihçilerine benzer bir şekilde İbn Haldun’un “asabiyet prensibi” ve “beş tavır nazariyesi”ni aktararak diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin de bir kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş dönemi yaşayacağını ancak bu durumun değiştirilebilir olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nin zayıflamasını, önceki dönemlerde yaşanan, sınırların hızla genişlemesine bağlamış; ancak ileri görüşlü devlet adamları ile devletin varlığının devam ettirilebileceğini, hatta tekrar devletin eskisi gibi güçlenebileceği düşüncesini dile getirmiştir. Bu çerçevede Paşa, tarih bağlamında mutlak bir determinizmi savunmayarak İbn Haldun’un görüşleri ile ters düşmüştür (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 446).

Bir Osmanlı vakanüvisi olmakla beraber Ahmed Cevdet Paşa eserlerinde Roma, Frank ve Kutsal Roma Germen İmparatorluklarına yer vermiş, Rusya, Prusya ve Amerika Birleşik Devletleri’nden söz etmiştir. Ayrıca modern Avrupa’nın temelleri sayılabilecek Haçlı Seferleri, Coğrafi Keşifler ve Reformasyon hareketleri ve Fransız Devrimi gibi olaylar hakkında da önemli bilgiler aktarmıştır (Alkan, 2016, 38).

Osmanlı Devleti’nin çöküşünün 17. yüzyılda başladığını dile getiren Ahmed Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi bakış açısı çerçevesinde, devletin kökten bir değişime değil, kurumları üzerinde bir iyileştirmeye ihtiyacı olduğu düşüncesini dile getirmiştir. Paşa, Osmanlı tarihinin doğru anlaşılıp değerlendirilebilmesi için Avrupa tarihinin de öğrenilerek değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Akman, 2019, 235). Buradan hareketle Cevdet Paşa’nın, Avrupa tarihi ve kurumlarını analitik bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Paşa, Doğu ile Batı arasında karşılaştırma yaparak tarih çağları ile ilgili Avrupa’daki düşünceleri ele almıştır. Bu noktada Avrupa’da kabul gören zamanlama ölçülerinin olduğu gibi İslam tarihine aktarılamayacağını ifade etmiştir. Bununla beraber Doğu Dünyası için İslam öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrımın daha doğru olacağını dile getirmiştir. Ayrıca Ahmet Cevdet, İslamiyet’in, tarihi kendi ilkeleri çerçevesinde şekillendirdiğini vurgulamıştır (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 446).

Eleştirel tarih felsefesinin oldukça önemli bölümlerini tarih yazıcılığının temel prensipleri şekillendirmektedir. Herhangi bir tarihçinin teknik ve teorik kaygılarının veya önyargılarının tarihi bir metne hangi prensipler çerçevesinde iz bırakacağı hayli önemli görülmektedir. Çünkü tarihsel gelişmeleri yeniden kurgulayan ve yorumlayan tarihçinin ideoloji, üslup ve düşünce biçimini bu prensipler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ergün (2013, 70-71); Cevdet Paşa'nın tarih yazımında prensip olarak benimsediği temel noktaları aşağıdaki gibi belirlemiştir:

1- Tarih ilmi olayların gerçek sebeplerini ortaya koyduğu takdirde görevini yerine getirmiş olur.

2- Tarihi olaylar neden-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya çıkarlar.

3- Tarihçinin temel görevlerinden biri, insanlar ve toplum için faydalı olan haberleri aktarmaktır.

4- Günlük ya da sürekli tekrarlanan olaylar tarihin konusu olamazlar.

5- Tarihin dili herkesin anlayabileceği gibi açık bir anlatımla yapılmalıdır.

Tüm bu anlatılanlara bağlı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın, geleneksel Osmanlı tarih yaklaşımından modern tarihçilik yaklaşımına geçişte bir merhale oluşturduğu söylenebilir (Şimşirgil-Ekinci, 2009, 34).

Ahmed Cevdet Paşa ve Din Sosyolojisi

Ahmed Cevdet Paşa, İslami perspektifi esas alarak, ilahi vahiyden yoksun olan insanların mutlaka bir arayış içinde olduklarını belirtmekte, esasen bu arayışın bir mabut arayışı olduğunu dile getirmektedir. Özellikle ilahi çağrıdan uzakta kalan toplumların mitolojik bazı inançları ön plana çıkarttığını belirten Paşa, bu anlayışların, daha ileri bir kültür seviyesi ve medeniyet düzeyine erişildiğinde terk edildiğini ifade etmektedir. Ahmed Cevdet, dinin kendisiyle uygulanması arasındaki farka dikkat çeker. Nitekim ona göre, bir dinin hakikatlerinin anlaşılabilmesi, o dinin gerçek anlamıyla hayata tatbik edilmesini engeller (Sözen, 2015, 1112).

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, medeniyetlerin gelişmesi dinle kurulan sıkı irtibata bağlıdır. Bu noktada Müslüman toplumların temel hukuki dayanağı fıkıhtır. Bu çerçevede İslam Dini de Müslümanların tarih ve toplumsal yapılarını kendi ilkelerine göre şekillendirmiştir. Din denildiğinde, ilahi kökenli ve vahiyden beslenen bütüncül bir sistemi düşünen Ahmet Cevdet, İslamiyet'i yalnızca bir inanç ve ameller bütünü olarak ele almamakta, daha geniş bir perspektifle İslamiyet'i bir dünya görüşü ve bir hayat tarzı olarak değerlendirmektedir. Ahmed Cevdet; yaşama, doğaya, kainata, kanuna, devlete, ahlaka yani kısaca hemen her alana din ve inanç penceresinden bakmaktadır. Ahmet Cevdet, bir yandan tarihsel süreçte Allah'ın belirlediği

esasların geçerli olduğunu belirtirken, diğer yandan toplumsal hayatta da yine Allah'ın belirlediği esasların geçerli olduğunu düşünmekte ve dolayısıyla sürekli değişen beşeri düzenlerden ziyade bu değişmeyen sistemi tercih etmektedir (Bayyigit, 2014, 59).

Batı Dünyası'nda görülen sosyal, hukuki ve siyasi kurumlar ile bu kurumların dayandığı kuralların, Batı'da yaşanan inanç pratiklerinin ve kendi şartlarının ürünü olduğunu düşünen Ahmed Cevdet bu unsurların olduğu gibi Osmanlı pratiğine yansıtılmasına muhalefet etmektedir. Bu noktadan hareketle Paşa, Osmanlı kurumlarının da kendi şartlarına ve İslami ilkelere dayanması gerektiğinin altını çizmektedir. Zira Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti ile Batılı devletler farklı inanç, din ve medeniyetlerin ürünüdür. Bu sebeple Paşa, Osmanlı Devleti'nde siyasi, sosyal, hukuki ve diğer tüm alanlarda İslami prensiplerin esas alınmasının daha uygun olacağını belirtmektedir. (Halaçoğlu-Aydın, 1993, 445).

Benzer şekilde Hz. Muhammed'in hayatının ele alındığı siyer çalışmalarına yaklaşımda da Cevdet Paşa'da mutedil bir tavır söz konusudur. Ahmed Cevdet, kaleme aldığı Kısas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefâ isimli çalışmasında; Hz. Muhammed'in hayatını ve İslam tarihinin farklı dönemlerinde yaşanan gelişmeleri aktarmaktadır. Bu sebeple Paşa bir siyer yazarı olarak düşünülebilir. Buradan hareketle siyer yazıcılığı bağlamında tarihçiler arasında ciddi tartışmalar yaşanmış ve Hz. Muhammed'in hayatına dair aktarılan bazı hadiseler üzerine yaşanan bu tartışmalar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu noktada Ahmed Cevdet Hz. Muhammed'in hayatını ele alırken, dengeli bir yaklaşım ve üslubu benimsemiş ve genel olarak temel İslam tarihi kaynaklarındaki anlatıma uygun bir metodu kabul etmiştir (Akman, 2019, 241).

Ahmed Cevdet Paşa İslam'ı; klasik bir anlayış ve tasnif içinde iman, ibadet ve ahlak bütünlüğü biçiminde ele almıştır. Bir kişinin iman etmesinin yanı sıra güzel ahlaklı olması da gerekir. Ona göre, insanı Tanrı'ya yaklaştıran şey sadece iman ve ibadet değil, aynı zamanda güzel ahlak sahibi olmaktır. Çünkü nihai amaç, Tanrı'ya yaklaşımdır (Sözen, 2015, 1116-1117).

Diğer taraftan, İslam Dini'nin getirdiği adalet ve eşitlik yaklaşımlarının sosyal yaşantıda belirleyici yansımaları bulunduğunu belirten Ahmet Cevdet'e göre, İslamiyet hemen herkese özgürlük sağladığı için İslam toplumlarında bir özgürlük çatışması yaşanmamış ve adalet fikri ön planda yer almıştır. İslamiyet'te bulunan bu eşitlik-adalet dengesi sebebiyle Avrupa'da yaşanan sınıfsal mücadeleler, derebeylik rejimi, sömürü ve zulüm sistemi Osmanlı Devleti'nde göze çarpmamıştır (Bayyigit, 2014, 59-60).

Sonuç Yerine

Ahmed Cevdet Paşa mevcudiyetini, tarihi boyunca köklü bir geleneğe dayandıran bir dünya devletinin kurumlarının yavaş yavaş fonksiyonlarını kaybettiği bir devrin adamıdır. Fetihlerin durduğu, toprak kayıplarının arttığı ve Avrupa'nın diplomatik üstünlüğünün kabul edildiği 19. yüzyılın düşünen ve çözüm üretmeye çalışan bir devlet adamı, edip, hukukçu ve tarihçidir. Tamamen Batı kaynaklarının temel kabul edildiği bir dönemde kendi medeniyet referanslarına atıf yapan bir aydındır. Onun siyasi, tarihi, dini ve hukuki fikirlerini devrin diğer aydın veya devlet adamlarının düşünceleri ile karşılaştıranlar; Ahmed Cevdet Paşa'daki, "İslam" ve "kanun-u kadîm" düşüncesini; var olduğu süre içinde, farklı kültürlerle ev sahipliği yapan bir dünya devletini ayakta tutan "Osmanlı" tavır ve üslûbunu görürler.

Paşa'nın tarihe yaklaşımı, onun temel paradigmalarını şekillendiren; "hâli aydınlatan mâzi" kimliğindedir. Yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin, batılı devletlerle son hesaplaşmayı yapmadan hemen önce; Osmanlıların yeni düzenlemelerle saflarını belirlemekte olduğu bir "nizam-ı cedit" dönemidir.

Eldeki mevcut tarih kaynaklarının, Osmanlı toplumunun ihtiyaç duyduğu tarih bilgisi açısından yetersizliği düşüncesinden yola çıkarak ortaya koyduğu eserleri, zorlu bir sürecin hesaplaşmasının yol haritasını da çizmektedir. Paşa'nın batılılaşma ve değişim konularına gelenekten beslenen imkânları göz önünde bulundurarak verdiği cevaplar, bugün bile tartışılmaya devam etmektedir.

Değişime karşı koymak Paşa'ya göre aslında tarihe karşı koymaktır; bu ise bilinçsiz bir muhafazakârlıktır. Bu noktada Ahmed Cevdet körü körüne bir yaklaşımla değişim düşüncesini savunmaz. Avrupa'nın özellikle siyasi kurumlarına, Osmanlı'nın muhtaç olmadığını; Batılı siyasi kurumların da gözü kapalı taklidinin lüzumsuz olduğunu dile getirmiştir.

Yaklaşık olarak beş asra dayanan bir devlet geleneği ve Hz. Adem'e kadar götürdüğü medeniyet tasavvuru ile Ahmet Cevdet Paşa günümüz tartışmaları açısından da önem taşıyan çözümler üretmesi yönüyle vazgeçilmez bir isim olarak anılmaya devam edecektir. Sonuç olarak, Ahmed Cevdet Paşa, geleneksel Osmanlı tarihçiliğini yeniden şekillendirerek Batı tarih yaklaşımıyla birleştirmiş ve İslam'ın toplum üzerindeki etkilerine önem vermiş bir tarihçi olarak bilinir. Onun tarih anlayışı, tarihi olayların sadece sıralanmasına değil, aynı zamanda sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelenmesine ve toplumsal değerlere vurgu yapan bir perspektife sahiptir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın düşünceleri ve eserleriichele hem Osmanlı Toplumu'nun tarihsel bağlamında hem de günümüz Türkiye'sinin sosyal yapısı

içinde önemli bir köprü işlevi görmektedir. Onun sosyolojiye ve toplumsal değişime dair özgün yaklaşımları, bugünün Türkiye'sinin karmaşıklığını anlama ve geçmişten geleceğe bir yolculuk yapma amacımızı aydınlatmak için hala ilham kaynağıdır.

Kaynakça

- Acuner, İ. Süphan. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eğitim Görüşü. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Akkaya, Cevdet. Ahmed Cevdet Paşa'nın Din ve Cemiyet Görüşü. Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Alkman, Zekeriya. "Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru". Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 43 (Güz 2019), 229-242. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.590912>
- Akpınar, Mahmut. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı, Devlet Adamlığı ve Yönetimle İlgili Görüşleri. Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Alkan, Necmettin. "Gelenekten Moderniteye Geçişte Osmanlı Tarihçiliği ve Ahmed Cevdet Paşa". Türk Tarihçileri. ed. Ahmet Şimşek. 33-43. Ankara, Pegem Akademi, 2016.
- Altıntop, Selim. Belagat-i Osmaniye'deki Edebi Terimlerin Tanımları ve Tasnifi Üzerine Bir Araştırma (İnceleme - Metin). İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Ayvaz, N. Kemal. Ahmed Cevdet Paşa'nın Ma'rûzât İsimli Eserinde Kamu Personeli, Nitel Bir Araştırma. Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Bayar, Büşra Nur. Ahmed Cevdet Paşa ve Kısas-ı Enbiyâ Özelinde İslâm Tarihi Anlayışı. Ankara, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Bayyigit, Mehmet. "İslam Dünyasında ve Türkiye'de Din Sosyolojisi". Din Sosyolojisi. ed. Mehmet Bayyigit. 41-74. Konya, Palet Yayınları, 2. Baskı, 2014.
- Büyüker, Süleyman. Ahmed Cevdet Paşa'nın Münazara Metodolojisi. Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Candan, Gazi. Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı ve Eğitim-Öğretim Alanlarındaki Faaliyetleri. Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ceylan, Kazım. Ahmed Cevdet Paşa ve Osmanlı Devleti'nin Çöküşü Karşısındaki Düşünceleri. Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Çakır, G. Ömer. İlim Sanat ve Kültürde Millî ve Manevi Tarihimizin Büyük Sımaları. Ankara, Cedit Neşriyat, 2016.
- Diler, İrem. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlet, Hukuk ve (Yeni Osmanlılarla Karşılaştırmalı Olarak) Anayasa Görüşü. İstanbul, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ergün, Cemalettin. Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

- Ertekin, Ferdi. Geç Dönem Osmanlı Düşüncesinde Muhafazakâr Yenileşme Arayışları (1878-1918), Ahmed Cevdet Paşa, Babanzâde Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Esirgen, Seda Örsten. “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları, Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”. OTAM 29 (Bahar 2011), 31-48.
- Faytre, L. J. Charle ‘Münazara’ and the Internal Dimension of Argumentation Ethics, A Translation and Commentary on Ahmed Cevdet's Adab-i Sedad in the Light of Sufism and Western Argumentation Theorie İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Fettahoğlu, Kübra. Ahmed Cevdet Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895). İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Gören, Cevdet. Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa’nın XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki Gelişmelere Dair Tespit ve Önerileri. Adana, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Gümüş, Musa. ““Sorunlu” Modernleşme Karşısında Ahmed Cevdet Paşa”. XVIII. Türk Tarih Kongresi. 1155-1193. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Halaçoğlu, Yusuf-Aydın, M. Akif. “Cevdet Paşa”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/443-450. Ankara, TDV Yayınları, 1993.
- İmancı, Sena. On Dokuzuncu Yüzyıl Siyer Yazıcılığında Hz. Muhammed Algısı, Ahmed Cevdet Paşa ve Mevlânâ Şiblî Örneği. Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İzğöer, A. Zeki. Ahmed Cevdet Paşa’nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Kalyon, Abuzer. Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyyesi (1-101) Transkripsiyonlu Metin-İndek Şanlıurfa, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Kalyon, Filiz. Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyyesi Transkripsiyonlu Metin - İndeks (101 - 203). Şanlıurfa, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Keskiöğlu, Osman. “Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (1966), 221-234.
- Oğuz, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nin Durumu Hakkında Cevdet Paşa’nın Görüşleri”. TÛBAR 26 (Güz 2009), 143-159.
- Oğuz, Mustafa. Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği. Konya, Kömen Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Orhan, Müzeyyen. Ahmed Cevdet Paşa’ya Göre Balkanlar’da Milliyetler Meselesi. Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ortaylı, İlber. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul, İletişim Yayınları, 21. Baskı, 2005.
- Sancar, İbrahim. Ahmed Cevdet Paşa ve Medreselerde Okutulan Bazı Sarf-Nahiv-Belâgat Kitaplarına Ta’likâtı. Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Severcan, Şefaettin. “Ahmet Cevdet Paşa’nın Tarihçiliği”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 / 7 (Ocak 1990), 227-234.

- Seyithanoğlu, H. U. Baybar Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkir Adlı Eserine Göre Osmanlı Toplumunun Siyasal, Sosyal ve Kültürel Hayatına Dair Tespitleri. İstanbul, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Sezer, Hatice. The Reformist Horizons of Ahmed Cevdet Paşa, The Notions of Civilization (Medeniyet), Progress (Terakki) and Solidarity (Asabiyet). İstanbul, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Sözen, Kemal. "Ahmet Cevdet Paşa'nın Düşünce Yapısı". Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Osmanlı'da Felsefe ve Aklı Düşünce. ed. Ahmet Hamdi Furat. 8/1089-1126. İstanbul, İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2015.
- Sözen, Kemal. "Mütefekkir Kimliği ile Ahmed Cevdet Paşa". Türk Düşünce Tarihi El Kitabı. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 517-542. Ankara, Grafik Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Sözen, Kemal. Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Şanlı, Cevdet. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Türk Fikir Hayatındaki Yeri". Akademik Araştırmalar 2 (Güz 1996), 106-110.
- Şimşirgil, Ahmet-Ekinci, E. Buğra. Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle. İstanbul, KTB Yayınları, 2. Baskı, 2009.
- Uludoğan, Ayşenur Tuba. Mâverdî ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hilafet Görüşlerinin Karşılaştırılması. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uzandal, Edip. "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa". Türk Tarih Eğitimi Dergisi 2/2 (2013), 108-128.
- Yalçın, Rakip. "Gelenek ve Modernleşme Senteziyle Cevdet Paşa'da Devlet Görüşü". II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı. 171-178. Kütahya, 2017.
- Yavuz, M. Sait. Ahmed Cevdet Paşa and Islamic Modernism. Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Yıldıran, Meliha. Ahmed Cevdet Paşa, Hayatı-Eserleri ve Divançe-i Cevdet. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Yılmaz, Murat. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Felsefesi". Gelecek Geçmişi Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu. ed. Elif Aşçı vd. 60-71. Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1. Basım, 2013.
- Yılmaz, Murat. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târîhi Algısı. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yücel, Ensari. "Ahmed Cevdet Paşa". İslâm İktisadî Düşünce Tarihi. ed. Mehmet Bulut. 2/881-909. İstanbul, İZÜ Yayınları, 2021.